

# MUHAMMED FERİD VECDÎ'NİN MAKÂMELERİNDE AHLÂKÎ VE SOSYAL KONULAR

Fatma Hayrûnnisa ÇİL\*

## Öz

Muhammed Ferîd Vecdî 20. yüzyılın önemli Mısırlı düşünce adamlarından birisidir. Onun *makâme* türünde yazdığı yazılar Arap Edebiyatı açısından önem taşımaktadır. On sekiz *makâmesini* ihtiva eden *el-Vecdîyyât: Makâmâtü Muhammed Ferîd Vecdî* adlı eser, dönemindeki ahlâkî ve sosyal konulara dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, Vecdî'nin on sekiz *makâmesinde* yer alan ahlâkî ve sosyal konular incelenmiştir. Ahlâkın, eğitimin ve çalışmanın önemi, insanın ahlâkî yapısı ve tekâmül kabiliyeti, âlimlerin sosyal sorumlulukları, Erdemli Şehrin özellikleri, arzu ve heveslere uymakta mutedil olmak, akla uygun bir yaşam, sokak çocukları, doğanın korunması, eski-yeni çatışmasının çözülmesi, medeniyet, kadın, vaktin değeri gibi konular bu makamelerde ele alınan konulardan bazılarıdır.

**Anahtar Kelimeler:** Muhammed Ferîd Vecdî, Makâme, Ahlâk.

## Ethical and Social Issues in Mohammad Farid Wajdi's *Maqamat*

### Abstract

Mohammad Farid Wajdi is one of the most important Egyptian intellectuals of the 20<sup>th</sup> century. His works which he wrote in the style of *maqamat* are important in Arabic Literature. The book titled as *al-Wajdiyyat: Maqamat Mohammad Farid Wajdi* that contains his eighteen *maqamat* draws attention to some ethical and social issues that exist in author's own time. In this article, the ethical and social issues mentioned in Wajdi's eighteen *maqamat* have been examined. Importance of ethic, study and education, ethical nature of human, development capacity of human, social responsibility of scholars, characteristics of the Moral City, moderation in subjection of desires and whims, a rational life, gamins, protection of nature, resolution of conflict between old and new, civilization, woman and the value of time are some of these issues handled in these *maqamat*.

**Key Words:** Mohammad Farid Wajdi, Maqama, Ethic.

## Giriş

Makâme kelimesi Câhiliye döneminde “meclis” ve “mecliste bulunanları” ifade ederken,<sup>1</sup> Emevîler döneminde ve Abbâsiler döneminin başlarında, halifelerin dindar kimselerin ağzından dinî ve ahlâkî hikâyeler dinlemek için yaptıkları toplantıları ifade etmek üzere kullanılmıştır.<sup>2</sup> H. III. yüzyıldan itibaren vaaz ve hitâbe özelliğini kaybetmeye başlayan makâme, bunun yerine eğitici, öğretici, etkileyici ve eğlendirici yönü ağır basan “dilenci hitâbesi” hüviyetine bürünmeye başlamıştır.<sup>3</sup>

\* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, (fhceviz@sakarya.edu.tr).

1 Şevki Dayf, *el-Makâme*, 6. baskı, Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1954, s. 7.

2 C. Brockelmann, “Makâme”, *İA*, 4. baskı, Ankara, 1987, VII, 198.

3 Erol Ayyıldız, “Makâme”, *DİA*, Ankara, 2003, XXVII, 417.

Makâme türünü edebiyata sokan ilk kişinin Bed uzzaman el-Hemedânî ( . 398/1008) olduğu konusunda hemen hemen görüŐ birliği vardır. el-Hemedânî, Ebu'l-Feth el-İskender  adında hayal  bir kahramanın, insanlardan para koparmak için yaptĐı hileleri veya atıldıkları maceraları, secili nesirle, zaman zaman da Şiirle edebiyata sokmuŐ, ortaya ıkardĐı bu edeb  ürüne "makâme" adını vermiştir.<sup>4</sup> el-Hemedânî'den sonraki dönemde İbn N kiy  ( . 485/1092) makâmeler kaleme almış, makâmelerinde edeb  sanatlara yer verse de  sl p bakımından el-Hemedânî'nin mak melerine yetişememiŐtir.<sup>5</sup> el-Hemedânî'den bir asır sonra gelen el-Harîrî ( . 516/1122) ise fesahat ve bel gatın en parlak örnekleri sayılan ve önemini modern zamanlara dek koruyan makâmeler kaleme almıştır.<sup>6</sup>

el-Harîrî'den sonraki dönemde es-Sarakust  ( . 538/1143) onu taklit ederek makâmeler kaleme almış fakat bu makâmeler günümüze ulaŐmamıŐtır. es-Sarakust 'nin çaĐdaŐı olan ez-Zemahşerî ( . 538/1144) ise Şekil ve içerik bakımından el-Harîrî'nin mak melerine benzemeyen, ahlâkî konulara hasredilmiŐ makâmeler yazmıŐtır.<sup>7</sup> Zamanla makâmelerde ele alınan konular geniŐlemiŐ; mesela İbn Saykal el-Cezer  ( . 701/1301) hadis, fıkıh ve nahiv mevz larında, İbnü'l-Verd  ( . 749/1349), ülkelerin nitelikleri konusunda, el-Halebî ( . 779/1377) hayvanların nitelikleri hakkında,<sup>8</sup> Süyûtî ( . 911/1505) ise güzel koku, meyve ve sebze gibi mevz larda makâmeler kaleme almıştır.<sup>9</sup>

Modern dönemde makâme türünde yazılar telif edilmeye devam etmiştir. Lübnanlı yazar Nâsîf el-Yâzicî'nin ( . 1287/1871) kaleme aldĐı makâmeler el-Hemedânî ve el-Harîrî'nin mak melerinin güzel bir taklidi niteliğindedir.<sup>10</sup> F ris eş-Őidy k ( . 1305/1887) ise yazdĐı mak melere tasvîr, diyalog vb. yeni ifade tekniklerini ilave etmeye çalıŐmıŐtır.<sup>11</sup>

Makâme türünün genel özelliklerinden söz edilecek olursa, hemen hemen her makâmede, olayları anlatan bir "râvî" bulunmaktadır. (el-Hemedânî'nin

4 Rahmi Er, *Bed u'z-zamân el-Hemedânî ve Makâmeleri*, İstanbul: MEB Yayınları, 1994, s. 28-29.

5 Nevzat  Őık, "Hicrî IV. Asırdan Sonra Makâmât Yazarlar", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, sayı: 2, s. 57; Ahmet Cevdet Karaca, *Arap Edebiyatında Makâme ve Bazı Makâmât  rnekleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005, s. 14.

6 Harîrî, *Makamat*, ev. Sabri Sevsevil, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012, s. 10.

7 Dayf, *el-Makâme*, s. 76-77.

8 Dayf, *el-Makâme*, s. 78

9 Bülent Korkmaz, *Edebi-Tıbbi Makameleri IŞığında Suyuti ve Makâme Sanatına Katkıları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.

10  Őık, "Hicrî IV. Asırdan Sonra Makâmât Yazarlar", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 55-74.

11 Ayyıldız, "Makâme", *D A*, XXVII, 419.

makâmelerinde râvî Îsâ b. Hişâm, el-Harîrî'nin makâmelerinde Hâris b. Hem-mâm'dır. ez-Zemahşerî'nin makâmelerinde ise râvî bulunmamaktadır.)<sup>12</sup> Makâmelerdeki kahraman bir ya da birden çok olabilmektedir. (el-Hemedânî'nin makâmelerinde öne çıkan kahraman Ebu'l-Feth el-İskenderî, el-Harîrî'nin makâmelerinde Ebû Zeyd es-Surûcî'dir.)<sup>13</sup>

Makâmelerde ağırlıklı olarak "dilencilik" konusu işlenmektedir.<sup>14</sup> Bununla beraber yöneticilerin, kadıların ve devlet adamlarının yolsuzluklarını ele alan, vaaza ve irşata değinen, toplumsal sınıfların problemlerini ele alıp çeşitli âdet ve geleneklere karşı çıkan, dil, edebiyat, nahiv ve fıkıh problemlerine çözümler getiren ya da tasavvuf ıstılahlarından bahseden makâmeler de vardır.<sup>15</sup>

Makâmelerde kahramanın başından geçen olaylardan ziyade olayın ifade edilmiş şekli önemlidir. Bu sebeple makâmelerde genellikle lafız, mânânın önüne geçmektedir.<sup>16</sup> Beyân ve bedîi ilmine ait çeşitli sanatları kullanan yazarın dil becerisi ortaya koyulmaktadır. Secili nesir dili ve hikâye üslûbu kullanılmakta, zaman-mekân tavsifleri yapılmakta, makâme karakterleri; şekil ve renk gibi dış özellikleri ya da iç dünyaları ile tasvîr edilmektedir. Âyet, hadis ve atasözlerine, şiiirlere, az kullanılan ya da unutulmuş garîb kelimelere, eş anlamlı kelimelere ve yabancı sözcüklere yer verilmektedir.<sup>17</sup>

12 el-Harîrî, *Makâmâtü'l-Harîrî*, Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2014; Er, *Bedîu'z-zamân el-Hemedânî ve Makâmeleri*, s. 32; M. Edip Çağmar, "ez-Zemahşerî ve 'el-Makâmât' Adlı Eseri", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. IV, sayı: 2, 2002, s. 86.

13 Er, *Bedîu'z-zamân el-Hemedânî ve Makâmeleri*, s. 33; Sıtkı Güllü, *el-Harîrî Hayatı, Arap Dil ve Edebiyatına Dair Çalışmaları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995, s. 32.

14 Güllü, *el-Harîrî*, s. 34; Er, *Bedîu'z-zamân el-Hemedânî*, s. 29;

15 Muhammed Hâdî Murâdî, "Fennü'l-makâmât, en-neş'etü ve't-tetavvuru", *et-Turâsu'l-Edebî*, 1388 H., sayı: 4, s. 124; Muhammed Yunus Abdu'l-âl, *Fî'n-nesri'l-'arabî: kazâyâ ve fümûn ve nusûs*, Cize: eş-Şeriketü'l-Misriyyeti'l-Âlemiyye, 1996, s. 242; Nurettin Turgay, *Arap Edebiyatında Kısa Hikayecilik*, İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2015, s. 128.

16 Dayf, *el-Makâme*, s. 9. Vecdî'nin makâmelerinde ise lafız kadar mânâyâ da ehemmiyet verildiği dikkatimizi çekmektedir.

17 Murâdî, "Fennü'l-makâmât", s. 124-125; Marun Abbud, *Edebü'l-'arab*, Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1960, s. 305; el-Harîrî, *Makâmâtü'l-Harîrî*, Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2014; Er, *Bedîu'z-zamân el-Hemedânî*, s. 32, 36. Ferîd Vecdî'nin makâmelerinin lafzî incelemesi için bkz. Abdulhasen Huda-ayr Ubeyd el-Mahyâvî, *el-Hurûfu'n-nediyyât fi rihâbi'l-Vecdîyyât*, Bağdat: Mektebetu Mısır Dâru'l-Murtedâ, 2008.

## Muhammed Ferîd Vecdî'nin Hayatı ve Eserleri

### A. Hayatı

Muhammed Ferîd Vecdî, 1878 yılında Mısır'ın İskenderiye  hrinde dünyaya gelmiştir.<sup>18</sup> Aslen Türk olan, orta tabakadan, muh fazakar bir aileye mensuptur.<sup>19</sup> Memur bir babanın oğlu olan Vecdî'nin dört kız kardeşi ve bir erkek kardeşi vardır.<sup>20</sup>

İlkokul eğitimi İskenderiye'de bulunan özel okullarda (İsmail Hakkı Efendi Okulu, Hamza Kaptan Okulu ve Monsieur Valon Okulu) almıştır. 1892 yılında ailesiyle birlikte Kahire'ye taşınmış, orada Tefikiye Okulu'nda lise eğitimine başlamıştır. Bu okuldaki eğitimi, 1894 yılında babasının Dimyat'a vali vekili olarak görevlendirilmesi sebebiyle yarım kalmıştır.<sup>21</sup>

Vecdî'nin Dimyat'ta bulunduğu dönem, fikrî gelişimi açısından oldukça önemlidir. Bu dönemde Vecdî, babasının "var oluş" ve "yaratılış"la ilgili mevz ları konuşmaktan kaçındığını fark etmiştir. Bu durum onda birtakım şüpheler doğurmuş, şüphelerinden arınmak için daha fazla okumaya ve araştırmaya yönelmiştir.<sup>22</sup>

1895 yılında, İşlam'ı hakikatine uygun şekilde açıklamayı amaçlayarak ilk eseri olan *el-Felsefetü'l-hakka fi bed 'i'l-ekv n'ı*, 1898 yılında İşlam dininin modern bilim ve felsefi hakikatlerle çelişmediğini ortaya koymak gayesiyle *Tatbiku'd-diyâneti'l-İşl miyye al  nev misi'l-medeniyye* adlı ikinci eserini yazmıştır. 1899 yılında babasının vali vekili olarak Süveyş'e atanmasından dolayı ailesiyle birlikte Süveyş'e taşınmış; orada Reşid Rıza'nın (1865-1935) desteği ile *el-Hayât* dergisinin ilk sayısını çıkar mıştır. Aynı dönemde *el-M 'eyyed* ve *el-Liv '* gazetelerinde dinî ve sosyal konularda yazılar kaleme almıştır.<sup>23</sup> Ayrıca eski Fransız dışişleri bakanı Gabriel Hanotaux'un (1853-1944) *Journal* gazetesinde İşlam ve Müslümanlar aleyhine yazdığı yazıyı tenkit eden yazılar yazmıştır.<sup>24</sup>

18 Ferîd Vecdî'nin doğum yılını 1875 olduğunu belirtenler bulunsa da, 1878 yılı daha isabetli görülmektedir. Bkz. Muhammed Tâhâ H ciri, *Muhammed Ferîd Vecdî*, Kahire: el-Matbaatü'l-Fenniyyet 'l-Hadis, 1970, s. 17-19.

19 H ciri, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s. 21-24.

20 arib Cum'a, "Muhammed Ferîd Vecdî", *Mecelletü'l-Edebi'l-İşl miyye*, Beyrut, 1987, sayı: 7, s. 51.

21 H ciri, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s. 19, 24, 26. Cum'a, Vecdî'nin lise diploması alınca kadar eğitimine devam ettiğini, sonra hukuk fakültesinde iki yıl okuduğunu ifâde etmiştir. Bkz. Cum'a, "Muhammed Ferîd Vecdî", *Mecelletü'l-Edebi'l-İşl miyye*, s. 51.

22 H ciri, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s. 27-28. Vecdî'nin hayatını dört dönemde ele alan el-C ndi, bu dönemi "kişiliğinin oluşma dönemi" olarak isimlendirmiştir. Bkz. Enver el-C ndi, *Muhammed Ferîd Vecdî*, Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyet 'l- mme li'l-Kitâb, 1974, s. 14.

23 H ciri, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s. 31, 42, 49, 51, 61.

24 el-C ndi, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s. 145.

1905 yılında, babasının vefatının ardından annesi ve kardeşleriyle beraber Kahire'ye taşınmıştır.<sup>25</sup> Daha sonra Fatıma Nimet Raşid (ö. 1953 M.) ile evlenmiştir.<sup>26</sup> Kahire'de Vakıflar Bakanlığı'nda bir süre çalışmış, görevinin kendisini ilimden alıkoyduğunu düşündüğü için bu görevi bırakmıştır. Hidiv Abbas'ın ona verdiği saray yazarlığı görevini de aynı sebepten devam ettirmemiş,<sup>27</sup> Kahire'de kendi matbaasını kurmuştur.<sup>28</sup>

*el-Minber, el-Mü'eyyed* gibi gazetelerde Ezher'in ıslahını ele alan makaleler kaleme almış, bu hususta Muhammed Abduh'un (1849-1905) hareketini desteklemiştir.<sup>29</sup> 1906 yılında, Japonya/Tokyo'da gerçekleştirilecek bir kongre için Fransızca bir risale hazırlayıp kongre yönetimine göndermiştir.<sup>30</sup>

İngiltere'nin Mısır'a yüksek komiser olarak atadığı Lord Cromer'in<sup>31</sup> (1841-1917) 1906 yılında yazdığı raporda, İslamî hükümlerin modern düşünce ile çeliştiğini iddia etmesi üzerine Vecdî, Cromer'in görüşlerini tenkit eden yazılar kaleme almıştır.<sup>32</sup>

1906 yılında *el-Hayât* dergisini yeni bir sloganla (İslamî, Kültürel, Felsefî Dergi) yeniden yayımlamaya başlamış, 16.11.1907 tarihine kadar düzenli olarak yayımlamaya devam etmiştir.<sup>33</sup> 1907 yılı ortalarında "Medresetü'l-Ulûmî'l-Âliyye" adında bir okul açarak burada öğrencilerine tek başına eğitim vermiştir.<sup>34</sup>

1907-1910 yıllarında *ed-Düstûr* gazetesini yayımlamıştır. 1910-1918 yıllarında *Dâ'iretü ma'ârifî'l-karnî'l-işrîn* adlı çalışmasını telif etmiş, bu çalışmaya destek sağlaması için özel bir matbaa satın almıştır.<sup>35</sup> 15.11.1921-15.04.1922 tarihlerinde *el-Vecdiyyât* adında bir dergi çıkarmış, bu dergide makâme

25 Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, 98-99.

26 Charles Kurzman, *Modernist Islam*, United States of America: Oxford University Press, 2002, s. 24; Emmanuel K. Akyeampong v.dğr., *Dictionary of African Biography*, New York: Oxford University Press, 2012, s. 143.

27 Cum'a, "Muhammed Ferîd Vecdî", *Mecelletü'l-Edebi'l-İslâmiyye*, s. 51.

28 Abdülhalim Üveys, "Muhammed Ferîd Vecdî", *Edvâü'ş-Şeria*, Riyad: Külliyyetü'ş-Şeria, 1397 H., s. 456.

29 Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s. 117.

30 el-Cündî, kongrenin Vakit gazetesinin yaydığı yalan haber olduğunu, Ferîd Vecdî risaleyi kongre yönetimine göndermiş olsa da kongrenin aslında gerçekleşmediğini belirtmiştir. Bkz. el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s. 27-28.

31 Ahmet Yaramış, "Mısır'da İngiliz Sömürgecilik Anlayışı: Cromer Örneği", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2007, cilt: IX, sayı: 2, s. 125.

32 Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s. 150.

33 el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s. 73; Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s. 106, 107, 111, 158.

34 Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s. 130, 132.

35 el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s. 6, 69, 83.

üslûbunda yazılar kaleme almıştır. 9 Kasım 1922 tarihinde yeniden *ed-Düstûr* gazetesini yayımlamaya başlamıştır.<sup>36</sup>

*el-Ehrâm*, *el-Muktetaf* ve *el-Hilâl* gibi çeşitli günlük, haftalık ve aylık gazetelerde yazılar yazmış, çağın fikrî, siyasî ve sosyal gelişmelerini değerlendirmiştir.<sup>37</sup> 11.09.1934 tarihinde Ezher dergisinin (Nûru'l-İslâm) yazı işleri müdürlüğüne getirilmiş; 1952 yılına kadar bu görevine devam etmiştir. Başarılı bir yayan hayatının ardından 15 Şubat 1954 tarihinde Kahire'de vefat etmiştir.<sup>38</sup>

## B. Eserleri

Muhammed Ferîd Vecdî edebiyat, tefsir, kelâm, felsefe, eğitim ve sağlık gibi pek çok alanda eserler bırakmıştır.<sup>39</sup> Ansiklopedi çalışmaları da yapmış, *ed-Düstûr* gazetesini, *el-Hayât* ve *el-Vecdîyyât* dergilerini çıkarmıştır. Bunun yanı sıra Ezher dergisinin yazı işleri müdürü olarak yıllarca görev yapmış, dönemin önemli gazete ve dergilerinde çok sayıda yazı kaleme almıştır.<sup>40</sup>

Ferîd Vecdî'nin eserleri kronolojik sırayla şunlardır:

1. *el-Felsefetü'l-hakka fî bedâ'i'l-ekoân* (1895): İnsanın yapısı, yaratılışın hikmetleri, hayvanlar ve bitkiler âlemi gibi konuları içermektedir.<sup>41</sup>
2. *Tatbîku'd-diyâneti'l-İslâmiyye* (1898): İnsan, din ve ilim, İslâm, akıl hürriyeti, kişisel, ailevî ve toplumsal görevler gibi konuları içermektedir.<sup>42</sup>
3. *el-Hadîkatü'l-fikriyye fî isbâti vücûdi'llâh bi'l-berâhîni't-tabî'iyye* (1901): Allah'a iman, ateizm ve metafizik gibi konuları ihtiva etmekte, İslam dini, fıtrat dini olarak gösterilmektedir.<sup>43</sup>
4. *el-Mer'etü'l-müslime* (1901): Kasım Emin'in *el-Mer'etü'l-cedîde* adlı eserine yazılmış bir reddiyedir.<sup>44</sup>

36 el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s. 76, 79-80.

37 el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s. 5-7; Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s. 128-132.

38 el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s. 84; Üveys, "Muhammed Ferîd Vecdî", *Edvâü's-Şeria*, s. 466-467.

39 Cum'a, "Muhammed Ferîd Vecdî", *Mecelletü'l-Edebi'l-İslâmiyye*, s. 54.

40 el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s. 188-190.

41 H. Mehmet Soysaldı, "Muhammed Ferid Vecdi, Tefsiri ve Tefsirdeki Metodu", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, sayı: 4, s. 3.

42 Muhammed Ferîd Vecdî, *Tatbîku'd-diyâneti'l-İslâmiyye*, İstanbul: Matbaatü'l-Osmaniye, 1316 H.

43 Soysaldı, "Muhammed Ferid Vecdi, Tefsiri ve Tefsirdeki Metodu", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 4.

44 Yusuf İlyân Serkis, *Mu'cemü'l-matbûâti'l-arabiyye ve'l-muarrebe*, Kahire: Matbaatu Serkis, 1928, s. 1452.

5. *el-İslâm fi 'asri'l-'ilm* (1902): İnsan, son peygamberin hayatı, metafizik, Kur'ân'ın îcâzı, âlimler ve din, ruh çağırma ve hipnotizma gibi konuları ihtiva etmektedir.<sup>45</sup>
6. *Safvetü'l-'irfân fi tefsîri'l-Kur'ân* (1903): *el-Mushafu'l-müfesser* adlı tefsir çalışmasının mukaddimesidir.<sup>46</sup>
7. *Kenzü'l-'ulûm ve'l-luga* (1905): Ansiklopedi çalışmasıdır.<sup>47</sup>
8. *Sefîrû'l-İslâm ilâ sâ'iri'l-akvâm* (1907): İslam Dini'nin evrenselliğini anlatan bir tebliğdir.<sup>48</sup>
9. *el-Mushafu'l-müfesser* (1907): Tefsir çalışmasıdır.<sup>49</sup>
10. *Lord Cromer ve'l-İslâm* (1908): Lord Cromer'e yazılmış bir reddiyedir.<sup>50</sup>
11. *Dâ'iretü ma'ârifî'l-karnî'l-'işrîn* (1910-1918): Ansiklopedi çalışmasıdır.<sup>51</sup>
12. *el-Vecdiyyât: Makâlâtün hayâliyye fi sebîli'd-dîn ve'l-luga ve'l-vatan* (1911): Vecdî'nin makâme türü yazılarını içermektedir.<sup>52</sup>
13. *Mecmû'atü'r-resâ'ili'l-felsefiyye* (1914): Materyalizm eleştirilmiştir.<sup>53</sup>
14. *Kitâbu'l-muallimîn* (1918): Eğitim Bakanlığı'nın ilkokullar için yayımladığı eğitim yöntemlerinin ayrıntılı bir şerhidir.<sup>54</sup>
15. *'Alâ atlâli'l-mezhebi'l-maddî* (1921): Materyalizm tenkit edilmiştir.<sup>55</sup>
16. *Düstûru't-tegazzî* (1921): Sağlık ve vejetaryenlikle ilgili görüşler aktarılmıştır.<sup>56</sup>
17. *Nakdû kitâb fi'ş-şî'ri'l-câhilî* (1926): Tâhâ Hüseyin'in *Fi'ş-şî'ri'l-câhilî* adlı eserine yazılan eleştiri kitabıdır.<sup>57</sup>

45 Muhammed Ferîd Vecdî, *el-İslâm fi 'asri'l-'ilm*, Kahire: Matbaatü'l-Muahhid, 1932.

46 Muhammed Ferîd Vecdî, *Safvetü'l-'irfân fi tefsîri'l-Kur'ân*, Kahire: Matâibü'ş-Şa'b, 1903.

47 Muhammed Ferîd Vecdî, *Kenzü'l-'ulûm ve'l-luga*, Kahire: Matbaatü'l-Vâiz, 1905.

48 el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s. 190.

49 el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s. 26. Muhammed Ferîd Vecdî'nin tefsiri ve tefsir görüşleri ile ilgili Türkiye'de iki tez çalışması yapılmıştır. Bkz. H. Mehmet Soysaldı, *Muhammed Ferîd Vecdî ve el-Mushafu'l-Müfesser İsimli Eserinin Tahlili*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1990; Sema Geyin, *Son Devir Müfessirlerinden Muhammed Ferîd Vecdî'nin Tefsir Görüşleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2011.

50 Yusuf Şevki Yavuz, "Muhammed Ferîd Vecdî", *DİA*, Ankara 1995, XII, 395.

51 Muhammed Ferîd Vecdî, *Dâ'iretü ma'ârifî'l-karnî'l-'işrîn*, Beyrut: Dârü'l-Mârif, 1971.

52 Serkîs, *Mu'cemü'l-matbûâtî'l-'arabiyye ve'l-muarrebe*, s. 1452.

53 Serkîs, *Mu'cemü'l-matbûâtî'l-'arabiyye ve'l-muarrebe*, s. 1452; Yavuz, "Muhammed Ferîd Vecdî", *DİA*, XII, 395.

54 Serkîs, *Mu'cemü'l-matbûâtî'l-'arabiyye ve'l-muarrebe*, s. 1451.

55 Yavuz, "Muhammed Ferîd Vecdî", *DİA*, XII, 395.

56 Üveys, "Muhammed Ferîd Vecdî", *Edvâü'ş-Şeria*, s. 485; el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s. 83, 189.

57 Muhammed Ferîd Vecdî, *Nakdû kitâb fi'ş-şî'ri'l-câhilî*, Kahire: Dâ'iretü Ma'ârif, 1926.

18. *el-Edilletü'l-'ilmiyye 'alâ cevâzi tercemeti'l-Kur'ân* (1931): Kur'ân'ın tercüme edilmesinin sağladığı faydalar zikredilmiştir.<sup>58</sup>

19. *el-İslâm dînü'l-hidâye ve'l-islâh* (1940): Din ve vahiy, İslam şeriatı, İslam'ın etkisi, İslam hakkındaki şüphelerin reddi, İslam'da kadın gibi konuları içermektedir.<sup>59</sup>

Vecdî'nin yayımladığı gazete ve dergiler şunlardır:

1. *el-Hayât Dergisi* (1899-1900, 1906-1907, 1914-1915): İslam'a yöneltilen şüphelere cevap verilmiş, Avrupalı âlimlerin ruhun varlığına dair araştırmalarına yer verilmiştir. Dergide, makâmeler için de bir bölüm ayrılmıştır.<sup>60</sup>
2. *ed-Düstûr Gazetesi* -Haftalık Dergi- (1907-1910, 1922-1933): Siyasî, ilmî, felsefî ve dinî konularda yazılara yer verilmiştir.<sup>61</sup>
3. *el-Vecdiyyât* (1921-1922): Toplam on yedi sayıdan oluşan dergide, makâme türü yazılara yer verilmiştir.<sup>62</sup>
4. *Mecelletü Nûru'l-İslâm* (Ezher Dergisi) (11 Eylül 1933-Şubat, 1952): Vecdî, yazı işleri müdürlüğünü yaptığı bu dergide; dinî, felsefî ve toplumsal içerikli yazılar kaleme almıştır.<sup>63</sup>

## II. Muhammed Ferîd Vecdî'nin Makâmeleri

Muhammed Ferîd Vecdî, *el-Hayât* ve *el-Vecdiyyât* dergilerinde makâme türü yazılarına yer vermiştir. Ayrıca 1911 yılında, makâmelerini içeren *el-Vecdiyyât: Makâlâtun hayâliyye fi sebîli'd-dîn ve'l-luga ve'l-vatan* adlı eserini yayımlamıştır.<sup>64</sup> Eserin ikinci baskısı 1928 yılında *el-Vecdiyyât* adıyla yapılmıştır.<sup>65</sup> 1982 yılında *el-Vecdiyyât: Makâmâtu Muhammed Ferîd Vecdî* adıyla, Muhammed Abdülmün'im el-Hafâcî ve Abdülazîz Şeref'in tahkikiyle yeniden basılmıştır.<sup>66</sup>

58 Üveys, "Muhammed Ferîd Vecdî", *Edvâü'ş-Şeria*, s. 484.

59 Muhammed Ferîd Vecdî, *el-İslâm dînü'l-hidâye ve'l-islâh*, Kahire: Dârü'l-Hilâl, 1962.

60 el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s. 190.

61 Hâcîrî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s. 162; el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s. 190.

62 el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s. 79, 190.

63 el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s. 85.

64 Serkîs, *Mu'cemü'l-matbûâtü'l-'arabiyye*, s. 1452.

65 Muhammed Ferîd Vecdî, *el-Vecdiyyât*, Kahire: Matbaatu Dâ'iretü Ma'ârifü'l-Karni'l-İşrîn, 1928. Bkz. el-Cündî, *Muhammed Ferîd Vecdî*, s. 189.

66 Muhammed Ferîd Vecdî, *el-Vecdiyyât: Makâmâtu Muhammed Ferîd Vecdî*, thk. Abdülazîz Şeref, Muhammed Abdülmün'im Hafaci, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Lübnanî, 1982. Bu eserin takdim yazısı dışındaki bölümler, 1928 yılında Vecdî'nin kendisinin yayımladığı *el-Vecdiyyât* adlı kitapla aynıdır. Dolayısıyla, eserin derleme değil; te'lif bir eser olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. 1911 yılında Vâiz matbaasında basılan esere ulaşamamış olsak da, el-Cündî'nin bu eserin ikinci baskısının 1928 yılında yapıldığına dair ifadeleri, 1911 ve 1928 yıllarında yayımlanan eserin aynı olduğunu düşündürmektedir.



Vecdî *el-Vecdiyyât* adlı eserinin başında el-Hemedânî, el-Harîrî, ez-Zemahşerî, es-Süyûtî ve Nâsîf el-Yâzicî gibi üstatların izinden giderek makâmelerini kaleme aldığını ifade etmiştir.<sup>67</sup> *el-Vecdiyyât*; “Birinci Vecdiyye”, “İkinci Vecdiyye”, “Üçüncü Vecdiyye”... şeklinde numaralandırılmış on sekiz makâmeyi ihtiva etmektedir.<sup>68</sup> Makâmelerin tümünde râvî (anlatıcı), hayalî bir şahsiyet olan “Vicdân”dır. Vicdân genellikle maceracı, meraklı, bilgi ve hikmet aşığı, erdemın peşinden koşan ve gizemli şeyleri seven bir kişidir.

Makâme kahramanlarına gelince; bazen ismi zikredilen şahıslar (Mösyö Legrand, Mösyö Edouard, Mösyö Oscar, Mösyö Briand, Ebu'l-İkbal, Ebu'l-Ribel, Cevvâl, Ebû Süleyman, Muğîre b. Alkame...), bazen ismi zikredilmeyen şahıslar (sokak çocuğu, bir dilenci, işçi, ihtiyar bedevî, garîp yolcu, Erdemli şehrin emîri, polis, askerler, liman güvenlik memuru, hatîp, cami cemaati...), zaman zaman da farklı gezegen yaratıkları, hayvanlar ve çiçekler kahraman olarak seçilmiştir.

Bedüzzaman el-Hemedânî ve el-Harîrî'nin makâmelerinde olduğu gibi Vecdî'nin makâmelerinde de (giriş bölümünde) yol ve yolculuk teması işlenmiştir. (Bu yolculuklar, basit mekân değişimlerinin ötesinde, Vicdân'ın içsel serüvenini temsil etmektedir.) Makâmelerin gelişme bölümünde, râvînin ve kahramanların başlarından geçen olaylar anlatılmıştır. Farklı sûretlere bürünmüş olan kahramanın gerçek yüzü, makâmelerin sonuç bölümünde açığa çıkarılmıştır. (Makâmede öne çıkan kahramanın, genellikle Vicdân'ın hocası el-Hakîm b. Mürşid olduğu anlaşılmaktadır.)

Makâme türünde yazılmış yazılarda olduğu gibi *el-Vecdiyyât*'ta da secili nesir dili kullanılmış, tasvîr, teşbîh ve mecaz gibi edebî unsurlara, âyet, hadis, şiir ve garîp kelimelerin kullanımına yer verilmiştir. Ancak *el-Vecdiyyât*'ta klasik dönemdeki makâmelerde bulunan yüksek ve sanatlı üslûptan ziyade nispeten yalın bir üslûbun bulunduğu dikkat çekmektedir.

### A. Ahlâkî ve Sosyal Konular

*el-Vecdiyyât*'ta dinî, felsefî ve tasavvufî görüşlere zaman zaman atıflar yapılmış olsa da, çoğunlukla ahlâkî ve sosyal meseleler konu edilmiştir. Makâmeler yoluyla birey ve toplum ahlâkının geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Aşağıdaki tabloda, *el-Vecdiyyât*'ta yer alan ahlâkî ve sosyal konular görülmektedir:

<b>Tablo-1: el-Vecdiyyât'ta Yer Alan Ahlâkî ve Sosyal Konular</b>
---

67 Muhammed Ferîd Vecdî, *el-Vecdiyyât*, 1982, s. 43. Çalışmada bu esere yapılan atıflarda kısaca *el-Vecdiyyât* adı kullanılacaktır.

68 Makâmelerin, numaralarına göre isimlendirilmeleri İbn Nâkıyâ'nın makâmelerinde de görülmektedir. Bkz. Karaca, *Arap Edebiyatında Makâme*, s. 14.

Makâme No	Konu
1	İnsanın ahlâkî yapısı
2	Sokak çocukları İnsanın aklî kabiliyetlerinin eēitimle desteklenmesi
3	Ahlâkî ve manevî eēitimin �nemi
4	Toplumsal deēerlerin insanın yapısı ve gelişimi açısından sorgulanması Vaktin �nemi
5	Erdemli hayat
6	Arzu ve heveslere uymakta mutedil olmak Zorlukların ardından gelen ferahlık
7	İnsanın doēaya karşı duyarsızlaşması, doēayı tahrip etmesi
8	Toplumda ahl�ksızlıēın yayılmasını önlemek Hayvanları korumak
9	İnsanın, kendi hayatını sorgulaması
10	Doēayı ve hayvanları korumak
11	Medeniyetin esası Akla uygun bir yaşam Erdemli Şehir
12	İnsanın kem�li
13	âlimlerin toplumu ıslah vazifesi
14	Zorluk zamanunda met�net Deēerler eēitiminin �nemi Medeniyetin diēer yüzü
15	Kadının alışma hayatına katılmasının sakıncaları
16	Eski-yeni çatışmasının çözümlenmesi
17	Azimle ıslaha çalışmak ve ümitvar olmak
18	Ahlâk Kavramı

## 1. Ahlâkî Konular

### a) Ahlâk Kavramı

Ahlâk kavramını ve ahlâkın menşeyini konu edinen On Sekizinci Vecdiyye'de konunun işlenişi şöyledir: Vicedân ve arkadaşları bir gün buluşup sohbet ederler. Vicedân'ın arkadaşlarından birisi (D...),<sup>69</sup> son devir Arap şairlerinden Ahmed Şevkî'ye (1868-1932) ait bir beyitle ahlâk mevzûundan konu açar:

وَلَيْسَ بِعَامِرٍ بُنْيَانُ قَوْمٍ  
إِذَا أَخْلَقُواهُمْ كَانَتْ خَرَابًا

"Bir milletin yapısı mâmur değildir, (insanların) ahlâkî harâp olmuşsa."

Bu beyiti dinleyen (K...), arkadaşına ahlâkla neyi kastettiğini sorar. "O, anka kuşu mudur yoksa binlerce yıl nesillerin uğrunda yok olduğu kimyevî bir iksir midir?"<sup>71</sup> diyerek ahlâkın varlığını sorgular. Hemen sonra (D...), "Ne kadar ilginç! Ahlâkın varlığından şüphe mi ediyorsun? O, erdemli hayatın temeli, mutluluğun esasıdır."<sup>72</sup> diyerek ahlâk kavramına yüklediği değeri ifade eder. Bunun üzerine (K...) ahlâkla ilgili görüşlerine şöyle açıklık getirir: "Ahlâkın varlığından şüphe etmiyorum. Hayvanlarda dahi gördüğüm bir şeyden nasıl şüphe ederim? Fakat onun vâizlerin ve kelâmcıların istediği, filozof ve ahlâkçıların dilettiği şekilde şekillendiğini iddia eden kişilere karşıyım."<sup>73</sup> (K...)’nın ifadelerinde, ahlâkî doğal bir kaynağa dayandırmak istediği görülmektedir.

Konuşmaya (N...) de dahil olarak "Kardeşim, ahlâkın hayvanlarda olduğu şekilde fitrî olduğunu mu söylemek istiyorsun?" diye sorar. (K...), bu soruya şöyle cevap verir: "Ahlâkın sosyal hallerin, ekonomik etkenlerin ve diğer psikolojik ve evrensel âmillerin meyvesi olduğunu, onun mecrâsını değiştirmenin de kimsenin tekelinde olmadığını söylemek istiyorum." Sözlerinin devamında, psikolojik durumları tabiat olaylarına benzetir: "Nehrin taşması, yağmurun yağması ve nemin yükselmesi nasıl insanın isteği ile gerçekleşmiyorsa psikolojik durumlar da vâizlerin vazalarıyla ve nasihat eden kişilerin öğütleriyle değişmez. Aksi olsaydı bütün milletler davetçilerin çağrısı ile kemâlin yüksek derecelerine ulaşırlardı."<sup>74</sup> Yazarın bu noktaya kadar (K...)’nın görüşlerini açıkladığı âşikârdır. Daha sonra yazar, konuşmaları sessizce dinleyen bedevî bir adamı söze dâhil ederek (K...)’nın görüşlerini eleştirir. Bedevî adam, ahlâkî sosyal duygu, haz ya da fayda gibi sınırlı maddî kaynaklara değil, ruhanî bir kaynağa dayandırır.<sup>75</sup>

69 Bu makâmelerde Vicedân'ın arkadaşlarının isimleri açıkça zikredilmemiş; yalnızca isimlerinin baş harfleri belirtilmiştir.

70 Ahmed Şevkî, *eş-Şevkiyyât*, Beyrut: Dâru'l-Avde, c. 1, 1988, s. 65; Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 334.

71 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 334.

72 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 334.

73 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 334-335.

74 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 334-335.

75 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 355.

Makâmede yazar, bedevî adamı hikmet ve bilgi ile donatmış, (K...)’nın görüşlerini bir bedevînin diliyle eleştirmiştir. Böylece hem okuyucuda hayret duygusu uyandırmış hem de bilgi ve hikmeti medenî bir insana hasretmediğini göstermiştir. Makâmede, karşıt görüşlerin diyaloglarla anlatılması ve beyitlerden yararlanılması anlatımı etkili kılmutur.

### b) İnsanın Ahlâkî Yapısı ve Tek m l Kabiliyeti

İnsanın ahlâkî yapısını konu alan Birinci Vecdiyye’de konunun işlenişi şoyledir: Bir tren kompartmanında yolcular arasında “insanın yapısı” üzerine bir konuşma geçer. Yolculardan birisi (Mösyö Legrand), insanın mekanik tabiat düzeninin bir parçası olduğunu iddia eder.<sup>76</sup>

Mösyö Legrand’ın görüşleri aslında insana materyalist açıdan bakan yaklaşımları temsil etmektedir. Mösyö Legrand’ın d şunesini eleştirmek isteyen yazar, bunu Kont’un diliyle yapar. Öncelikle Kont’la ilgili okuyucunun zihninde olumlu bir imaj çizmek için onu şoyle tasvîr eder: “O; otuz beş yaşlarında, iyi giyimli, güzel görünümlü, uzun şapkası önemli ya da zengin bir kişi olduğunu gösteren bir gençti.”<sup>77</sup> Ardından Kont’u konuşmaya dâhil ederek Mösyö Legrand’ın görüşünü eleştirir: “İnsan, var olduğundan beri bu mekanik düzene boyun eğip sınırlı, maddî ihtiyaçlarını karşılamakla yetinseydi, ahlâkî açıdan maymunlardan üstün olmazdı.” Sonra “İnsan, bu hayvanî mekanik güdülere karşı çıkıp genel ahlâkî ortaya koydu.”<sup>78</sup> diyerek insanın, tabiat düzenine boyun eğmeyip ahlâkî ortaya çıkardığını açıklar.

Yedinci Vecdiyye’de ise makâme kahramanları olan kuşlar, insan türünü kıyasıya eleştirirken, bülbül, “Terakk  kabiliyeti ile (insan), hay lin erişemeyeceği kem le erişir. Yeryüzünü bir halden başka bir hale çevirir.”<sup>79</sup> diyerek insanın geleişme potansiyeline dikkat çeker.

Görüldüğü  zere Vecdî, makâmelerinde diyaloglar yoluyla karşıt görüşleri açıklamış, kahramanların fiziksel görünümleri ile ilgili tasv rlere yer vermiş ve intak (insan dışındaki varlıkları konuşturmak) sanatından yararlanarak konuyu işlemiştir.

### c) Toplumsal Değerlerin Sorgulanması ve Ahlâkî Değerlerin Korunması

*el-Vecdiyyât*’ta, toplum hayatında muteber bazı değerler sorgulanmıştır. Bunun en açık örneğini Dördüncü Vecdiyye’de görmekteyiz. Bu makâmede, serçe s retine bürünen Vicdân, kahve bahçesinde bulunan bir ağacın dalına

76 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 48.

77 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 51.

78 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 53, 55.

79 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 156.

konar ve ağacın altında konuşan iki adamın konuşmalarını dinler. Adamlardan ilki, arkadaşına şöyle söyler: “*Sen böyle olduğun sürece insanların katındaki değerini az olur. Seni önemsemez ve küçük görürler.*” Adam, sözlerini yaşadıkları olaylarla destekler: “*Az önce arkadaşının evindeydik. Pek çok âlim ve yönetici de aynı meclisteydi. Orada falancanın sesinden daha gür bir ses duydun mu?*” Ardından bahsedilen şahsın sahip olduğu konuma, incitici sözleri ve iğneleyici konuşması sayesinde geldiğini açıklar.<sup>80</sup>

Başka insanları inciterek sözünü dinletmeyi başaran insanlar, toplum hayatında her zaman görülebilmektedir. Erdemlerden uzak, zerafet, saygı, hürmet ve empati gibi değerlerden mahrum bazı insanlar toplumda haksız prestij edinebilmektedir. Makâme, işte bu gerçeğe işaret etmektedir.

Arkadaşına öğütler veren adam, toplumda saygın bir kişi olmak için sahip olması gereken vasıfları zikreder. Bu vasıflardan ilki, “cesaret”tir. Bu konuda arkadaşına, prestij sahibi kişileri öğrencilik dönemi arkadaşları gibi karşılamasını, onların kibrini artıracak herhangi bir davranışta bulunmamasını öğütler. İkinci vasıf ise “gevezelik”tir. İçinden geldiği gibi konuşmasını, sözünü kesmek isteyenleri duymazdan gelmesini, hatta sesini yükseltip onları susturmasını önerir. Üçüncü özellik, “kaba kuvvet”tir. “*Falanca benimle tartıştı. Ona şöyle kızdım, böyle karşı koydum... Falanca ayırmayı onu dövecektim.*” şeklindeki ifadeleri sık sık kullanmasını önerir. İkinci adama gelince o, arkadaşının sözlerini nasihat değil, şeytanî telkinler olarak görür.<sup>81</sup>

Makâmeye bahsi geçen iki arkadaşın ilki, toplumda prestij sahibi olmak için geçerli olan değerleri sorgulamadan kabul eden kişiyi temsil ederken, ikinci adam, toplumsal değerleri bireyin ve toplumun ahlâkî gelişimi açısından sorgulayan bir insanı temsil etmektedir. Yazar, toplumun değer ölçülerinde birtakım sapmalar olabileceğini bu şekilde göstermektedir.

Sekizinci Vecdiyye’de Vicdân, Kahire caddelerinde dolaşırken birden güzel kızları takip eden bir grup genci görür. Gençler son derece toy ve ahlaksızdır. Sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi sendelemekte, arslandan kaçan ürkek eşekler gibi bağrıışmaktadır.<sup>82</sup> Onlar bu haldeyken yoldan geçenler de onların davranışlarını hiç yadırgamaz. Hemen sonra iri yapılı, güçlü kuvvetli, takke ve taylasanı olan bir adam görünür. Gençleri şöyle azarlar: “*Ey büyülenmiş (gençler)! Arsızlık sizde bu dereceye mi vardı? Ey akılsızlar gürûhu! Sizi arzularınız yönlendiriyor. Aşağılıkta domuzlara benzediniz.*”<sup>83</sup> Adam, eleştiri oklarını

80 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 107-108.

81 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 107-112.

82 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 169. Vecdî'nin kullandığı (وَيَضْطَبِّحُونَ اضْطَبَّحَ الْخُمْرُ الْمُسْتَنْفِرَةَ فَوْتُ مِنْ قَسْوَرَةَ) ifâdesi, “*Arslandan ürkep kaçan yaban eşekleri gibidirler.*” (كَأَنَّهُمْ خُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ فَوْتُ مِنْ قَسْوَرَةَ) âyetlerinden iktibas edilmiştir. Bkz. Müddessir Sûresi, 74/50-51.

83 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 170.

yalnız gençlere yöneltmez, ahlâk dışı davranışlara göz yuman herkesi hedef alır. Farklı şekillerle de olsa herkesin bu rezillikte eşit olduğunu, içinde buldukları durumu seyretmekten rahatsız olmadıklarını ve bu durumu engelleme cesareti göstermediklerini ifade eder.<sup>84</sup>

Görüldüğü gibi makâmede, ahlâk dışı davranışlara göz yumulmaması gerektiği gösterilmiştir. Konunun işlenişi sırasında gençlerin tutum ve davranışları ve onlara karşı çıkan adamın dış görünüşü tasvîr edilmiş, *Kur'ân-ı Kerim*'de Müddessir Sûresi'nde geçen ibarelerden yararlanılarak teşbîhe başvurulmuştur.

#### d) Âlimlerin Toplumu Islah Vazifesi

*el-Vecdiyyât*'ta âlimlerin toplumu ıslah vazifelerine temas edilmiştir. On Üçüncü Vecdiyye'de, makâme kahramanı olan Muğîre b. Alkame, geçmişte yaşamış, asırlarca süren uykunun ardından gözlerini modern zamana açmış bir kişi olarak tasavvur edilmiştir. Konunun işlenişi şöyledir: Vicdân Muğîre'yi mağaradan çıkardıktan sonra onu kendi evinde misafir etmek ister. Birlikte mezarlık caddelerinden geçerek ilerlerler. Bu esnada Muğîre, kabristanda bulunan odaları fark edip "*Kabristanda mı oturuyorsunuz?*" diye sorar. Vicdân, kabristanda oturmadıklarını fakat bayram ve panayırlarda kadınların gelip ölülerini yâd etmek için orada kaldıklarını söyler. Ardından gürültü içinde gelen bir cenaze görürler. Muğîre hayretle "*Ölülerini gürültü içinde gömen nasıl bir milletsiniz?*" diye tepki gösterir. Sonra cenazede dua eden fakirleri, başı açık, yalın ayak dolaşan Nebi (a.s.)'ı övücü şiirler okuyan çocukları, koku şişeleriyle buhurdanlık taşıyan bir grup insanı görürler. Zeynebî Camiî'ne vardıklarında, orada geleneksel bir kutlamaya tanık olurlar. Muğîre, insanların bu kutlamada zikirler eşliğinde sallanıp raks ettiklerine tanık olur. Dayanamayıp Hz. Peygamber'in (s.a.) "*Sizden kim bir kötülük (münker) görürse onu eliyle değiştirsin, buna gücü yetmezse diliyle onun kötü olduğunu söylesin, buna da gücü yetmezse kalbiyle ona buğzetsin!*"<sup>85</sup> hadisini söyleyip insanların üzerine yürür. Daha sonra Vicdân'a dönerek "*Emr-i bi'l-ma'rûf, nehy-i ani'l-münker yapan âlimleriniz yok mu?*" diye sorar.<sup>86</sup>

Makâmede çevresinde gördüğü bid'at ve ahlâk dışı davranışlara çok üzülen Muğîre b. Alkame'nin, bir hadise dayanarak tepki gösterdiği ve toplumun ıslahundan âlimleri sorumlu tuttuğu görülmektedir.

84 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 170-171.

85 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, 255. Hadisin tam metni için bkz. Müslim, "İman", 78; Ebû Dâvûd, "Salât", 248.

86 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 252-255.

### e) Eğitimin Önemi

*el-Vecdîyyât'* ta eğitime büyük önem atfedilmiş, ahlâkî-manevî eğitim yüceltilmiştir. İkinci Vecdîyye'de konu şöyle işlenmiştir: Vicedân, bir gün arkadaşını ziyaret etmek için evinden çıkar. Yolda, yedi yaşından küçük, yalın ayak, başı açık, üzerinde yıpranmış, eski kıyafetleri olan bir çocuk görür. Çocuk, avucuna aldığı toprağı etrafa saçmaktadır. Vicedân, ona durmasını söylese de çocuk, onun sözlerine kulak asmaz. Vicedân, "Utanmıyor musun?" diye sorduğunda çocuk, soğukkanlı bir şekilde "Kimden?" diye cevap verir. Vicedân, "Yoldan geçenlerden ve bu evlerde oturanlardan..." dediğinde çocuk, "Benden utanmayandan ben niye utanayım?" diye karşılık verir. Vicedân merakla, "Neden senden utansınlar?" diye sorunca çocuk, "Beni bu şekilde kendi halime bırakıp ihmal ettikleri için..." diye cevap verir. Vicedân zor şartlar altında yaşayan, bu yaştaki bir çocuğun verdiği cevaplara çok şaşırır. Onun yaşam hikayesini dinler, topluma karşı içinde biriktirdiği kını fark eder. Ardından Allah'ın ona üstün bir akıl bahsetmiş olduğunu, matbû (doğuştan sahip olunan) aklını, mesmû (sonradan tecrübe ve bilgiyle gelişen) akıl ile desteklerse harikalar yaratacağını ifade eder. Çocuk da "Akl-ı mesmû ile desteklenmezse, akl-ı matbûnun fayda vermemesinden korkuyorum." diyerek Vicedân'ı onaylar ve şu beyitleri okur:<sup>87</sup>

رَأَيْتُ الْعَقْلَ عَقْلَيْنِ      فَمَطْبُوعٌ وَمَسْمُوعٌ  
فَلَا يَنْفَعُ مَطْبُوعٌ      إِذَا لَمْ يَكْ مَسْمُوعٌ  
كَمَا لَا تَنْفَعُ الْعَيْنُ      وَنُورُ الشَّمْسِ مَمْنُوعٌ

"Aklı iki akıl gördüm; matbû ve mesmû akıl,  
Matbû akıl fayda vermez, mesmû akıl olmayınca,  
Gözün fayda vermediği gibi, güneş ışığı olmadığında..."

Makâmede, yazarın bir sokak çocuğunu kahraman olarak seçip akl-ı matbû ve akl-ı mesmû kavramlarından yararlanarak eğitim konusunu işlediği görülmektedir. Yukarıda geçen beyitlerin Hz. Ali'ye atfedilen şekli şöyledir:

الْعَقْلُ عَقْلَانِ      مَطْبُوعٌ وَمَسْمُوعٌ  
وَلَا يَنْفَعُ مَسْمُوعٌ      إِذَا لَمْ يَكْ مَطْبُوعٌ  
كَمَا لَا يَنْفَعُ ضَوْءُ الشَّمْسِ      وَضَوْءُ الْعَيْنِ مَمْنُوعٌ

87 Vecdî, *el-Vecdîyyât*, s. 63-69.

88 Vecdî, *el-Vecdîyyât*, s. 69.

89 Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Geylanî, Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1961, s. 342; el-Mâverdi, *Edebu'd-dünyâ ve'd-dîn*, Beyrut: Dâru İkra', 4. baskı, 1985, s. 21; Hz. Ali'ye atfedilen bu beyitler *Tâcü'l-'arûs*'ta ise şöyle geçmektedir: "Akıl

*“Akıl iki çeşittir: Matbû ve mesmû akıl,  
Mesmû akıl fayda vermez, matbû akıl olmazsa,  
Nasıl ki güneş ışığı fayda vermez, gözün ışığı olmadığında...”*

Yukarıda yer alan beyitlerden ilkinde, mesmû akla vurgu yapılırken ikincisinde matbû akla vurgu yapılmaktadır. Yazarın, anlatımı beyitlerle desteklemesi, metnin estetik gücünü arttırmıştır.

#### f) Erdemli Yaşam

On Dördüncü Vecdiyye’de Vicdân ve Faslı arkadaşının bir balinanın karnından kurtulma serüvenleri, ardından karşılaştıkları bedevî kabilenin sade ve ahlâklı yaşamı anlatılmıştır. Bedevî kabilenin büyüğü, geçmişini ve köklerini şöyle anlatır: *“Babamız el-Hakîm b. Âkil, Seyf b. Zûy ezen et-Tebeî yönetimindeki Yemen’in medenî (gelişmiş) dönemlerinde oranın sâkinlerindenmiş. Hakîm b. Âkil; kâinâtı incelemeyi sever, insanı kötü vasıflara sürükleyen, hayvanî çukura düşüren, yalanı, hileyi, iftirayı ve kan dökmeyi alçak hedefler uğrunda kullanmaya sevk eden şeyin, lüks yaşamak, debdebe ve süs peşinde koşmak olduğuna inanmış, ilkel sadeliğe yönelmiştir.”* Sözlerinin devamında şu bilgileri aktarır: el-Hakîm b. Âkil, kavmini ıslah etmek için yıllarca çalışmış fakat kavminin hayvanî bir yaşayışa daldığını görünce uzaklaşmaya karar vermiştir. Hayâl ettiği, insan hayatına yakışan, ahlâklı bir yaşamı tercih eden bir millet oluşturmak için bir gemi yapmış, gemiye ailesini ve hayvanlardan birer çifti alarak denizde yol almıştır. Rüzgâr, onu ve ailesini yüz günün ardından buldukları adaya taşımıştır. Orada, güven içinde ziraatle meşgul olarak yaşam sürmüştür. İnsanın arzu ettiği mutluluğun doğru erdemler olduğuna inanarak ailesine bunun eğitimini vermiştir.<sup>90</sup>

Makâmenin devamında, Vicdân ve Faslı arkadaşı bir kayık yapıp bedevî kabileden ayrılır. Günlerce süren deniz yolculuğunun ardından Sicilya adasına giden bir gemiye binip oraya giderler. Bu noktada yazar, Sicilya adasındaki aktif yaşamı betimler. Sicilya adasındaki yaşamla bedevî kabilenin yaşamlarını karşılaştırır. Sicilya adasındaki medenî yaşamı, kahramanların diliyle eleştirir. Bu yaşamı, babanın kızını dahi tanımadığı, hayvanî rekabet ve çalgınca çekişmelerle kirlenmiş bir hayat şeklinde değerlendirir.<sup>91</sup>

*iki (çeşittir): Matbû ve mesmû (akıl) / Matbû akıl fayda vermez, mesmû (akıl) olmayınca / Güneş ışığının fayda vermediği gibi, gözün ışığı olmayınca.” Bkz. Zebîdî, Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994, XV, 504.*

90 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 268-269.

91 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 273.



Yazarın öncelikle bedevî kabilenin mutlu yaşamını, ardından Sicilya adasındaki halkın mutsuz yaşamını resmetmesi, medeniyetin her zaman mutluluk getirmediğini göstermek içindir. Yazara göre, sade ve erdemli bir yaşam, medenî ama mutsuz bir yaşamdan daha yücedir.

### g) Akla Uygun Bir Yaşam

*el-Vecdiyyât'* ta (ideal) insan, maddenin esaretinden ve aşırılıklarından kurtulmuş bir varlık olarak tasavvur edilmiştir. Bu düşünce, Altıncı Vecdiyye'de ihtiyar bir adamın konuşmasına dercedilmiştir. İhtiyar adam, bâtın ehline göre insanın aklî bağımsızlık tahtına kurulduğunu, bedeninin zorunlu ihtiyaçları dışında hayvanî varlık sahasından uzaklaştığını, şehvânî eğilimlere kapılmayıp, kalbini bozacak şeylere yönelmeyip aklını kullanarak kemâline uygun tercihlerde bulunduğunu ifade etmiştir. "*Ruhlarını görünümünde kaybedip, akılları sadece elbise ve ayakkabı ile meşgul halde yürüyen, yetenekleri şehvetleri içinde kaybolmuş, hayallerine sadece hayvanî ve şeytanî eğilimlerin girdiği bir kişiyi hangi dereceye koyarsın?*" diyerek iç dünyasına değil, sadece dış görünüme önem verip nefsanî eğilimler tarafından yönlendirilen insanları eleştirmiştir.<sup>92</sup>

*el-Vecdiyyât'* ta arzu ve heveslere değil, akla uygun bir yaşam yüceltilmiştir. On Birinci Vecdiyye'de ihtiyar bir adam ile bir çocuk arasında geçen diyalog bunu ortaya koymaktadır. Makâmelerde, ihtiyar bir adam bir çocuğa nasihatlerde bulunmuş, "*Muhakkak akıl, insana en iyi yol gösterici; ilim, en doğru yoldur. Bu prensipten kaçarsan arzuların seni dalâlete götürür!*"<sup>93</sup> sözleriyle aklın en iyi yol gösterici olduğunu ifade etmiştir.

### h) Erdemli Şehir İdeali

*el-Vecdiyyât'* ta yazarın Erdemli Şehir idealine ait özellikler resmedilmiştir. On Birinci Vecdiyye'de konu şu şekilde ele alınmıştır: Vicdân, çölde ihtiyar bir bedevî ve bir çocukla karşılaşır. İhtiyar bedevî Erdemli Şehir'den geldiğini, isterse devesinin onu Erdemli Şehre götüreceğini söyler. Olağanüstü hızla yapılan yolculuğun sonunda Vicdân, Erdemli Şehre ulaşır. Orada pırıl pırıl bahçelerin, akan ırmakların ve çimenlerle sarılı caddelerin bulunduğu bir manzarayla karşılaşır. Güzel bahçeler içinde inci berraklığında köşkler, Dinî İlimler Merkezi, Kozmik Bilim Merkezi, Tıbbî İlimler Merkezi, Tarih Âlimleri Topluluğu, Edebiyat Âlimleri Topluluğu, Sosyoloji Âlimleri Topluluğu, Dil Kütüphanesi, Tıp Kütüphanesi gibi sayısız ibarenin yazılı olduğu binalar görünür. Yapıların muhteşem inşası onu büyüler.<sup>94</sup>

<sup>92</sup> Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 141-142.

<sup>93</sup> Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 212.

<sup>94</sup> Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 217-220.

Mak menin devamında Eb  Süleyman, Vicdân'a Erdemli Şehir hakkında bilgi verir. Yalanlardan usanmıŐ bir millet olduklarını, akıllarının ve kalplerinin çeliŐtiĐi, bilgilerinin ve davranıŐlarının ters düŐtüĐü bir yaşama tenezzül etmediklerini, farklı sınıflardan binlerce kişi, akla hayale gelmez bir yere göç etmek üzere anlaŐtıklarını, Őehirlerini ileri yapı ve estetik düzene göre inşa ettiklerini söyler. Kur'ân ve Sünnet'e uygun bir yaşamı benimsediklerini, hakikate tutkun, kem l ta vurgun olduklarını, hastalık sebeplerinden kurtulup ömürlerinin iki yüz -   yüz seneye ulaŐtığını ifade eder.<sup>95</sup>

Makâmede Eb  Süleyman'ın diliyle tasvîr edilen Şehir, yazarın Şehir ütopyasını yansıtılmaktadır. Buna göre yazar, doğanın ve teknik ilerlemenin mükemmeli uyumunun yakalandığını, Kur'ân ve Sünnet esaslarına uygun bir yaŐamın benimsendiği, ilme ve ilmî müesseselere önem verilen, mutlu ve sağlıklı bireylerden oluşan bir Şehir hayal etmiştir.

## 2. Sosyal Konular

### a) Toplumsal Duyarlılık ve Sokak ocukları

İkinci Vecdiyye'de sokak çocukları konu edilmiştir. Mak menin başında sokak çocuğu sûretinde görünen kahraman, mak menin sonunda ihtiyar bir adama dönüŐerek Şöyle demiŐtir: *"Yol kenarlarında ayağımıza takılan ve bineklerinizi t kezetlen bu kayıp neslin, isteklerini bugün sözle anlatamazsa, yarın davranıŐlarıyla sizi yormaya hakkı vardır. Nasıl halkın ahlâkî alalıŐından Őikayet ediyorsunuz, düzenbaz, hırsız ve k tillerin sayısının artmasından yakınıyorsunuz, serserilik ve iŐsizlik felaketlerinin büyümesine  z l yorsunuz ŐaŐırıyorum. Sebeplerini ihmal edip kaynağını görmezden geldiğiniz için bu utanların yayılmasının birinci  mili olduğunuzun farkında değilsiniz."*<sup>96</sup> İhtiyar adam, sözlerinin devamında bir nasihatte bulunmuŐtur: *"Yollarda dolaşan bu çocuklara, alıŐkın olduğunuz üzere, yoksulluğun ve c hilliğin mahvettiği ve ömür boyu aynı Şekilde kalacak bir grup olarak değil;  riflerin baktığı Şekilde, toplumunuzun esası olarak bakınız!"*<sup>97</sup>

Makâmede ihtiyarın diliyle ifade edilen düşünce, sokak çocuklarına gereken  zen gösterilmezse sosyal sorunların giderek b y yeceğidir. Sokak çocuklarının yadsınması, toplumu problemler yumağına çevirecektir.

### b) Doğaya Duyarlı Olmak ve Hayvanları Korumak

Doğaya karşı duyarlı olmak, Vecdî'nin makâmelerinde üzerinde durduğu önemli konular arasındadır. Yedinci Vecdiyye'de, doğadan uzaklaşan Vicdân'ın, çiçekler ve kuşlar tarafından dıŐlanıŐı konu edilmiştir. Konunun iŐle-

95 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 222-223.

96 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 79.

97 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 80.

nişi şöyledir: Vicedân, maddî meşgaleler içinde boğulduğunu fark edip rahatlamak için kendini bir bahçeye atar. Sırrını açan bir çiçekle ya da sıkıntısını paylaşan bir kuşla karşılaşacağını ümit eder. Nitekim ne zaman bir bahçeye girse çiçekler ona gülümsemekte, kuşlar şarkı söylemekte, ırmaklar ona hoş geldin demekte, kurbağa ve balıklar onu selamlamaktadır; oysa şimdi ruhanî kuvveleri öyle zayıflamıştır ki bunların hiçbirini yaşamaz. Çok geçmeden nesrin ve yasemin çiçeklerinin konuşmasını işitir. Nesrin, “*Bu zavallı ne yapıyor?*” diye sorar. Yasemin ise “*Bu züğürt mazarını arıyor.*” diye cevap verir. Vicedân onları selamlaya da bir karşılık göremez. Ardından alaycı kahkalar işitir. Dönüp baktığında, dalların üzerinde hüdhüdü (çavuş kuşu) görür, ona da selam verir fakat ilgi göremez. Hüdhüd uçarak yüksek bir dala konar ve başka bir kuşla insanın vefasızlığı üzerine konuşmaya başlar.<sup>98</sup>

Makâmelerde râvî (Vicedân), maddî meşgalelerden dolayı doğadan uzaklaşmış bir kişi olarak tasvîr edilmiştir. Modern dönemde doğadan uzaklaşan pek çok insanı temsil etmektedir.

Sekizinci Vecdiyye’de Vicedân, deve sûretine girerek bir hayvan kongresine katılmış, hayvanların, insanların zulmüne gösterdikleri isyana tanık olmuştur.<sup>99</sup> Arslan, fil, kaplan, tilki, at, eşek, tavuk, kaplumbağa, kuzu, kurt, akrep, yılan vb. farklı türde çok sayıda hayvan çölde toplanmıştır. Güçlü pazuları, bilenmiş dişleriyle bir arslan, topluluğun arasından çıkıp yüksek bir yere kurulmuş; bütün hayvanlara toplantı gündemini duyurmuştur: “İnsanların zulmü.” Arslan, insanların avlanmakta aşırıya gittiklerini söylemiştir. İnsana, ihtiyacını gidermek için karada ve denizde avlanmak bir yere kadar helâl kılınca da, insanın eğlenmek maksadıyla da hayvanları avlamaya ve öldürmeye başladığını açıklamıştır. Bütün hayvanlar arslanın sözlerini onaylamış, insanın merhametsizliğinden dem vurmıştır. Ardından insanın şerrinden korunmak için çözüm aramaya başlamışlardır.<sup>100</sup>

Hayvan haklarını korumak isteyen yazarın, kahramanları hayvanlardan seçmesi çok anlamlıdır. Hayvan haklarını bizzat hayvanların dilinden dinlemek okuyucuda duyarlılık ve merhamet hisleri uyandırmaktadır. Benzer şekilde Onuncu Vecdiyye’de, kuşlar şehrine izinsiz giren Vicedân, onların mahkemesinde yargılanmıştır.<sup>101</sup> Böylece, doğada dilediği gibi at koşturacağını sanan insanın, doğayla ilişkisine yeni bir yön vermesi gerektiği îmâ edilmiştir.

98 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 148-150.

99 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 174-180.

100 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 173-180.

101 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 202-208.

### c) Eski ile Yeni Arasındaki İlişki

On Altıncı Vecdiyye’de ihtiyarların p ri ile bir delikanlının d ellosuna yer verilmiştir. Uzun bir zırh giymiŐ ve başına demir miŐfer takmıŐ olan ihtiyarın silahları; uzun bir mızrak, parlak bir kılıç, kiriŐli bir yay ve geniŐ bir kalkandır. Gencin silahları ise keskin bir kılıç ve son model bir tabancadır. Sağında maksimum tüfeği,<sup>102</sup> elinin altında elektrikli aletler ve çeşitli Őekillerde araç gereç vardır. İhtiyar adam uzun bir n r  atarak, “Haydi düelloya ey mağrur, küstah ve b tila meft n kişi! Süslü görüntüleriyle ve güzel kabuklarıyla övünüyor, süslü yalanlarıyla beni geçmeye alıŐyorsun. Bensiz insanlığın öncüsü, benden sonra ruhların önderi olmak istiyorsun... YaŐlılıĐım mı seni aldattı, sırtımdaki tecrübelerden oluşan kambur mu?” dedikten sonra Şu beyiti okur:<sup>103</sup>

كَنَاطِحِ صَخْرَةٍ يَوْمًا لِيُوهِنَهَا      فَلَمْ يَضُرَّهَا وَأَوْهَى قَوْلُهُ الْوَعْلُ

“Bir gün zayıflatmak için kayaya vuran (keçi) gibi, ona zarar veremedi fakat boynuzunu zayıflatı.”

İhtiyar adam, okuduğu beyitte kendisini kayaya, genci de kayaya vuran, ona zarar veremeyip kendi boynuzunu zayıflatan bir keçiye benzetmiŐtir. İhtiyarın tahrik edici sözlerinin ardından genç, “Ey f ni ihtiyar, ben kendini beĐenmiŐ, küstah ve b tila meft n değilim... Oldum olası sana olan sorumluluklarımı yerine getirdim... (Kendine has) meseleleri ve gereksinimleri olan yeni bir zamandayız... Ruhların hükümdarlığını bana bırak!” der. Bunun  zerine ihtiyar adam, “Zamanımın geçtiğini ve  nderliği sana bırakmamın daha uygun olduğunu iddia ediyorsun; benim ölümsüz ruh olduğumdan habersizsin.” der ve Şu beyiti okur:<sup>105</sup>

فَتَرَبِّدُنِي مَرُّ اللَّيَالِي جِدَّةً      وَتَقَادُمُ الْأَيَّامِ حُسْنُ شَبَابٍ

“Gecelerin geçmesi benim yenilenmemi arttırır, günlerin geçmesi de gençliğin güzelliğini...”

İhtiyar adam, geçen zamanın onu yokluğa taŐımadıĐını; bilakis her gün yenilendiğini im  ettikten sonra “İnsanlığın doĐuŐundan beri yönetimi ben üstlendim. Çocukluğunda ben eğittim, gençliğinde ben kontrol ettim. Ben, insanlığın hareket ettirici ruhu, yaŐatan canyım. Sen kimsin? Nerede yetiŐtin? Talep ettiğin bu

102 Hiram Maxim ( . 1916) tarafından 1884 yılında icat edilen makineli t fektir. Bkz. [https://tr.wikipedia.org/wiki/Hiram\\_Maxim](https://tr.wikipedia.org/wiki/Hiram_Maxim) (14.03.2016).

103 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 313-314.

104 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 314. Câhiliye devri Şairlerinden A’Ő  Meymûn b. Kays’a ( . 7/629?) ait olan bu beyit, *Dîvânu’l-A’Ő l-kebir* adlı eserde Őoyle geçmektedir: (كَنَاطِحِ صَخْرَةٍ يَوْمًا لِيُوهِنَهَا فَلَمْ يَضُرَّهَا وَأَوْهَى قَوْلُهُ الْوَعْلُ (وَأَوْهَى قَوْلُهُ الْوَعْلُ) Bkz. A’Ő  Meymûn b. Kays, *Dîvânu’l-A’Ő l-kebir*, Şerh: M. Muhammed Hüseyin, Kahire: Mektebetül- d b, [t.y.], s. 61.

105 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 315.

106 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 315. Abb si devri Şairlerinden Eb  Temmâm’a ( . 231/846) ait olan beytin orijinali Őoyledir: (وَيَزِيدُهَا مَرُّ اللَّيَالِي جِدَّةً وَتَقَادُمُ الْأَيَّامِ حُسْنُ شَبَابٍ) Bkz. el-Hatib et-Tebriz , *Şerhu D v ni Ebi Temmâm*, Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabi, 2. baskı, 1994, s. 58.

*haklar da nedir?" diyerek gencin iktidar mücadelesinde haksız olduğuna işaret eder. Genç, "Benim savaşımı hafife alıyorsun ihtiyar... Benim kesin kararımı azıcık dahi tahmin etmiş olsaydın kendine acır, başını kurtarır ve bu iddialardan vazgeçerdin!" der. Bunun üzerine ihtiyar adam heyecanlanıp kılıcına sarılır. Kinle tuşan kalple, ateş saçan gözlerle gence atılır. Genç, onun kararlılığını görünce maksimi (makinelî tüfek) alır. Bu esnada genç bir adam meydana koşarak düelloyu durdurmak ister. İhtiyara dönerek, "İhtiyar, bu senin çocuğun, senden bir parçadır... Onu koruman, kendi varlığını korumandır. Onun hilafetini kabul etmen, kendi sonsuzluğunu onaylamandır!" der. Ardından gence dönerek, "Neden babanla savaşın onun helâkını gözlüyorsunuz? Sen hâlâ olgunlaşmamış bir meyve, açmamış bir çiçeksin!" der. Ardından orada bulunan herkese eskinin inkâr edilmez bir üstünlüğü, yeninin de etkili bir yeri, bahse değer bir önemi olduğunu haykırır. Eskide köklerimiz, geleneklerimiz, dillerimizin ve hayâllerimizin olduğunu, eskiyi unutursak zihnimizde bugünü geçmişe bağlayan bir bağın kalmayacağını, eski ile yeninin baba ve oğul gibi olduğunu ifade eder.<sup>107</sup>*

Makâmedeki genç adamla ihtiyarın düellosu, eskinin ve yeninin mücadelesini resmetmektedir. Yazarın makâmede düellonun durmasını dilemesi, bu mücadelenin çözümlenmesini istediğini göstermektedir. Yazar, aslında, mâzîsini yok sayan ve kendisini geçmişinden soyutlayan kişileri kınamaktadır. Bunu yaparken, gencin ve ihtiyarın sahip olduğu silahları tasvîr etmiş, ifadelerini beyitlerle süslemiştir.

#### **d) Medeniyet**

*el-Vecdiyyât'* ta medeniyetin, maddî kazanımlardan ibaret görülmesi eleştirilmiştir. On Birinci Vecdiyye'de medeniyetin kılık kıyafet, oturma-kalkma ve konuşma şekillerinden ibaret olmadığı bir bedevînin diliyle anlatılmıştır. Bir toplumda ahlâkî açıdan çöküş varsa, yüksek binaların, ışıklı caddelerin, ileri teknolojiye ulaşılan araçların değersiz olacağı ifade edilerek medeniyetin manevî yönüne önem atfedilmiştir.<sup>108</sup> On Dördüncü Vecdiyye'de, ahlâkî ve manevî değerler bakımından üstün özellikler taşıyan bedevî bir topluluk ile medeniyetin göz alıcı renklerini kazanmış fakat gerçek mutluluğu yitirmiş bir topluluktan bahsedilmiştir. Süslü görüntülerin ardındaki ızdırap şöyle anlatılmıştır: "Medeniyet emârelerinin göz alıcı olduğunu, süsleme izlerinin âşikâr olduğunu gördük fakat rahatlık ve huzur esintisi hissetmedik. Sanki bu işaretler insanların kanları ve canları üzerine kurulmuştur."<sup>109</sup> Aynı Vecdiyye'de makâme kahramanlarından olan Faslı adamın tanık olduğu yaşamlar bir şiirle anlatılmıştır:<sup>110</sup>

<sup>107</sup> Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 317- 320.

<sup>108</sup> Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 215-216.

<sup>109</sup> Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 273.

<sup>110</sup> Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 277-278. Bu şiir, Muhammed Ferîd Vecdî'nin kendisine aittir.

فَرَوَيْتُ مَا لَمْ يَزِدْ شَاعِرٌ  
 وَجَمَعْتُ مَا بَيْنَ الْبِدَاوَةِ  
 وَشَهَدْتُ مَا لَوْ قُلْتُهُ  
 وَخَرَجْتُ مِنْ ذَا كُلِّهِ  
 هِيَ أَنَّ هَذَا النَّاسَ قَدْ  
 ظَنُّوا السَّعَادَةَ فِي التَّائِقِ  
 وَإِقَامَةَ الدُّورِ الشُّوَاهِقِ  
 وَالْجَزِيَّ أَعْقَابِ اللَّذَائِدِ  
 وَهُوَ إِفْتِتَانٌ بِالْقُشُورِ  
 أَمَا السَّعَادَةُ فَهِيَ فِي  
 وَتَحْصِلَ السِّرُّ الَّذِي  
 وَتَنَالَ مِنْ مَعْنَاكَ مَا  
 أَنْ تَزْتَقِيَ بِالرُّوحِ حَيْثُ  
 حَيْثُ الْفَضَائِلُ تَزْدَهِي  
 فَهَنَّاكَ فَأُنْشِدُ قَوْلَ مَنْ  
 هَذِي السَّعَادَةُ فَارْجُهَا<sup>111</sup>

جُبْتُ الْمَخَافَ وَ الْمَخَاطِرَ  
 وَالْخَضَارَةَ وَالْمَطَاهِرَ  
 عُدُوهُ مِنْ عَبَثِ الْخَوَاطِرِ  
 بِحَقِيقَةٍ تُغْنِي الْمَكَائِرَ  
 سَحَرْتُهُمْ فِتْنُ سَوَاحِرِ  
 وَالتَّظْرُفِ وَالتَّمَاخِرِ  
 وَالْعَالِيِ وَالْمَقَاصِرِ  
 وَالتَّوْرُطِ فِي الْكِبَائِرِ  
 وَوَقْفَةَ حَوْلِ الطَّوَاهِرِ  
 أَنْ تُفْتِقَ الْحُجْبَ السَّوَاتِرِ  
 شَقْتُ لِمَطْلَبِهِ الْمَرَائِرِ  
 حَرَمْتُهُ هِمَاتُ قَوَاصِرِ  
 الْحَقُّ عَالِيِ الْقَدْرِ سَافِرِ  
 بِشِيَابِهَا الْقَسْبِ الْبَوَاهِرِ  
 عِلْمِ الْحَقِيقَةِ عِلْمَ خَابِرِ  
 وَاطْفَرُ بِهَا إِنْ كُنْتَ ظَافِرِ

*“Korkuları, tehlikeleri dolandım; şâirin getirmediklerini getirdim.*

*Bedevîliği, medeniyeti ve görüntüleri topladım.*

*Gördüğüm şeyi söylesem, onu kayda değmez addederler.*

*Bütün bunlardan çıkardığım hakikat özetle;*

*Bu insanları büyülemiş, büyücülerin aldatmaları.*

*Mutluluğu şık olmakta sanıyorlar, zerâfet ve gösterişte,*

*Yüksek katlar, köşkler ve saraylar inşa etmekte,*

*Lezzet artıklarının selinde, günahlara bulaşmakta,*

*Kabukla büyülenip, görüntüler etrafında durmakta.*

*Oysa mutluluk; perdeleri, örtüleri geçmendir.*

*Uğrunda acılar çekilen sırrı almandır.*

*Geçici arzuların mahrum kıldığı anlamına erişmemdir.*

*Kadri yüce olan Hakk'ın apaçık olduğu yere, ruhunla yükselmendir.*

*Orada faziletler tertemiz, göz alıcı kıyafetleriyle ışıldar.*

*Orada, hakikati ârifâne bilen kişinin sözünü söyle!*

*Mutluluk budur, onu iste! Kazanabilirsen onu kazan!”*

111 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 277-278.

Şiirde bedevî ve medenî yaşamlara tanıklık edilmiş, medeniyetin mutluluk sanrısına dikkat çekilmiştir. Medeniyetin her zaman mutluluğu getirmediği, gerçek mutluluğun ruhânî eğilimlerde saklı olduğu ifade edilmiştir.

### e) Kadınların Çalışma Hayatına Katılmasının Sakıncaları

Yazar, kadınların çalışma hayatına girmesine karşıdır.<sup>112</sup> Bu düşüncelerini *el-Vecdîyyât*'ın On Beşinci Vecdîyye'sinde görmekteyiz. Makâmelerde dört arkadaş, bir ağacın altında kadın mevzûunu konuşmaktadır. Birbirlerine evlilik konusundaki düşüncelerini, nasıl bir kişiyle evlenmek istediklerini sorarlar. En büyükleri, "*Bilgi ve kültür açısından bana uygun olmayan Mısırlı bir bayanla evlenmem imkânsızdır.*" dedikten sonra hukukçu bir bayanla evlenmek istediğini söyler. İkinci adam, tıpçı bir hanımla evlenip ilmî hayatında eşinin kendisine ortak olmasını istediğini söyler. Üçüncü adam, siyasetçi bir kadınla evlenmek istediğini ifade eder. Dördüncü adam ise bilgili, edepli bir hanımla evlenmek istediğini söyler. Eşinden maddî bir beklentisinin olmadığını, temiz aile kızı olmasının yeterli olduğunu ifade eder. Dört arkadaş, dört yıl sonra yeniden aynı ağacın altında buluşmak üzere anlaşıp ayrılırlar. Dört yıl geçince aynı gün yeniden buluşup geçen zaman diliminde yaşadıklarını anlatırlar. En büyükleri, Paris'te tanıştığı hukukçu bir bayanla evlendiğini ama eşiyile arzu ettiği yaşama kavuşamadığını ifade edip yaşadığı olumsuz tecrübeleri aktarır. Bekârlığın, içinde yaşadığı durumdan daha iyi olduğunu itiraf eder. İkinci adam, doktor bir hanımla evlendiğini fakat eve dair hazlara ve hayal ettiği şefkat ve sevecenliğe erişemediğini açıklar. Üçüncü adam, siyasetçi bir kadınla evlendiğini fakat büyük zorluk ve problemlerle yüzleştiğini ortaya koyar. Dördüncü adam ise kendi ailesine eğitim ve konum bakımından uygun Mısırlı bir ailenin ev hanımı olan kızıyla evlendiğini, hayalini kurduğu hayata da eriştiğini anlatır. Arkadaşları, dördüncü adama imrenirler ve geçeceği görmekten onları alıkoyan, iradelerine hâkim olan ve onları adeta büyüleyen fitneyi fark ederler.<sup>113</sup>

Yazar, dönemde tartışılan "kadının çalışma hayatına katılması" hususundaki görüşlerini, makâme kahramanlarının diliyle anlatmıştır. Neden çalışan bir hanımla evlenen üç adam mutsuz bir yaşamla, dördüncü adam ise mutlu bir yaşamla nitelenmiştir? Bu sorunun cevabını Vecdî'nin kadın mevzûundaki görüşlerinde bulmaktayız. Vecdî, kadının aslî vazifesinin çocuğun bakım ve terbiyesi olduğunu düşünmüş, onları bu vazifeden uzaklaştıran sebeplerin izale edilmesini ya da sınırlandırılmasını uygun görmüştür.<sup>114</sup>

112 Bkz. Muhammed Ferîd Vecdî, *Müslüman Kadını*, trc. Mehmed Akif Ersoy, yayına hazırlayan: Muhammed Yetim, İstanbul: Erkam Yayınları, 2013, s. 178.

113 Vecdî, *el-Vecdîyyât*, s. 285-306.

114 Vecdî, *Müslüman Kadını*, s. 35, 41.

## f) Vaktin Değeri

Vaktin değerini anlatan Altıncı Vecdiyye’de konunun işlenişi şöyledir: Bir kafede, vaktin değerinden habersiz, zamanını boşa harcayan bir grup genç, yaş yetmişe yaklaşmış, ak sakallı, kırmızı sarıklı, kalbinin temizliği ve çocuksu masumiyeti yüzünden okunan bir adamla alay eder. Bunun üzerine yaşlı adam şunları söyler: *“Oğlucuklarım, bende sizi güldüren şey nedir, babalarımızda da olan ak sakalım mı? Sizden hiçbir şey istemediğim halde muhtaç görünümüm mü? Atalarımızın da kıyafeti olan doğulu kıyafetim mi? Cehâlet zannı uyandıran halim mi?”* *“Ben bu mekânlara -söylediğiniz gibi- vakit öldürmek ya da rahatlamak için değil; insanların saatlerinin nasıl kaybolduğunu, gençliklerinin nasıl zâyı olduğunu, şereflerinin nasıl alçaldığını, ahlâklarının nasıl bozulduğunu, kalplerinin hangi durumda öldüğünü görmek için geliyorum. Diriler, vaktin altından olduğunu söylerler; size göre vakit topraktandır. Ârifler nezdinde toprak da bir değere sahiptir, ayrıca çalısanların üzerinde hakkı vardır.”*<sup>115</sup>

Makâmede, vaktin değeri yaşlı bir adamın diliyle ifade edilmiş, gençlere vakitlerini iyi değerlendirmeleri gerektiği mesajı verilmiştir. Ayrıca yaşlı adamın görünümüyle ilgili betimlemeler yapılmış, *“kalbinin temizliği ve çocuksu masumiyeti yüzünden okunan”* ibaresi kullanılarak okuyucunun zihninde yaşlı adamla ilgili olumlu bir imaj çizilmek istenmiştir.

## g) Sıkıntılardan Ardından Gelen Ferahlık

Altıncı Vecdiyye’de Vicdân, ihtiyar bir adamın sözlerinden etkilenir ve onunla vakit geçirmek ister. Birlikte şâhâne köşklerin arasından geçerek ilerlerler. Tarihî bir surdan geçip bambaşka bir beldeye girerler. Vicdân, ihtiyara nerede olduklarını sorduğunda Cezayir’in Tilimsan şehrinde olduklarını öğrenir. On dakika önce Mısır’ın Şobra bölgesinde iken on dakika içinde Cezayir’in Tilimsan şehrine gelmeleri inanılacak gibi değildir. Vicdân, geriye nasıl döneceklerini sorduğunda, ihtiyar adam Vicdân’a yürümesi gerektiğini söyleyip gözden kaybolur. Vicdân, memleketinden mesafelerce uzakta, yanında yeterli parası olmaksızın yapayalnız kalır. Bu durum onda büyük bir umutsuzluk yaratır. Neden sonra bir işçi ona Şobra’da olduklarını söyler. Bütün bunlar ihtiyarın ona oynadığı bir oyun olmalıdır. Çok geçmeden ihtiyar adam, bir bahçenin içinde bülbül sûretinde görünüp güzel şeylere ulaşmak için birtakım sıkıntılara katlanmak gerektiğini söyler.<sup>116</sup>

115 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 130, 135-136.

116 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 138-147.



On Yedinci Vecdiyye'de zorlukların ve sıkıntıların ardından gelen ferahlığa dikkat çekilerek, güzel sonuçlara ulaşmak için birtakım zorluklara katlanmak gerektiği Ebü't-Tayyib el-Mütenebbî'ye (ö. 354/965) ait bir beyitle ifâde edilmiştir:

تُرِيدُونَ إِذْرَاكَ الْمَعَالِي رَجِيصَةً وَلَا بُدَّ دُونَ الشَّهْدِ مِنْ إِبْرِ النَّحْلِ<sup>117</sup>

“Yüceliğe kolayca erişmek istiyorsunuz; baldan önce arının sokması gerekir!”

Görüldüğü üzere makâmelerde en zor zamanlarda dahi umudumuzu kaybetmememiz gerektiği, güzel sonuçlara ulaşmak için birtakım zorluklara katlanmamız gerektiği gösterilmiştir.

## Sonuç

20. yüzyılın önemli düşünce adamlarından birisi olan Muhammed Ferîd Vecdî, makâmelerinde ahlâkî ve sosyal muhtevayı öne çıkarmıştır. Ahlâkın önemi, insanın ahlâkî yapısı ve tekâmül kabiliyeti üzerinde durmuş, toplumda muteber olan bazı değerleri sorgulamıştır. Eğitimin önemini vurgulamış, ahlâkî ve manevî eğitimi yüceltmiş, âlimlerin sosyal sorumluluklarına temas etmiştir. Erdemli şehir idealini resmetmiş, bu bağlamda doğa ve teknik ilerlemenin uyumunu, ilim ve din ilişkisinin selametini arzuladığını göstermiştir. Arzu ve heveslere uymakta mutedil olmayı salık vermiş, akla uygun bir yaşamı güzel göstermiştir.

Yazar, makâmelerinde sosyal konuları da ele almış, bu bağlamda toplumsal duyarlılığa teşvik etmiş, sokak çocuklarına önem verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Doğaya karşı duyarsız tutum ve davranışları kınamış, hayvanları korumak gerektiği üzerinde durmuştur. Genç-yaşlı, eski-yeni çatışmasını çözümlenmeye çalışmış, eski ve yeni arasındaki bağın koparılması gerektiğini vurgulamıştır. Medeniyetin maddî ve manevî kazanımları birlikte getirmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Kadınların çalışma hayatına katılmalarının doğurabileceği sakıncaları göstermek istemiştir. Vaktin değerini, çalışmanın önemini vurgulamış, sıkıntıların ardından gelen ferahlığa işaret ederek zorluklar karşısında ümidimizi kaybetmemeye teşvik etmiştir.

Yazar, ahlâkî ve sosyal meselelere dair yaklaşımlarını edebî bir üslûpla ortaya koymuştur. Diyalogların ve hikâyeleştirilen olayların ardındaki gaye, birey ve toplum ahlâkının geliştirilmesidir. Hayal gücü, gerçeği resmetmek ve ideal olanı göstermek üzere kullanılmış, üslûbun gücü altında mânânın kaybolmamasına özen gösterilmiştir. Vecdî'nin makâmeleri, edebiyat ve ahlâk arasında sıkı bir ilişki kurularak edebiyata ahlâkî bir misyon yüklendiğini

117 Vecdî, *el-Vecdiyyât*, s. 225. el-Mütenebbî'nin *Divân*'ında yer alan beytin ilk mısrası şu şekilde geçmektedir: “Yüceliğe kolayca kavuşmak istiyorsunuz!” (تُرِيدُونَ لُفْيَانَ الْمَعَالِي رَجِيصَةً) Bkz. el-Mütenebbî, *Divânü'l-Mütenebbî*, Beyrut: Dâru Beyrut, 1983, s. 518.

göstermektedir. Makâmeler, ahlâkî ve sosyal içerikleri ile yazdıkları dönemin sosyal meselelerini yansıtmakta, ayrıca toplum ahlâkını geliştirmeye ve sosyal hayatın problemlerini çözümlenmeye katkı sağlamaktadır.

### Kaynakça

- Abbud, Marun, *Edebü'l-‘Arab*, Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1960.
- Abdu'l-âl, Muhammed Yunus, *Fi'n-nesri'l-‘Arabî: Kazâyâ ve fümûn ve nusûs*, Cize: eş-Şeriketü'l-Mısriyyeti'l-Âlemiyye, 1996.
- Akyeampong, Emmanuel K. v.dğr., *Dictionary of African Biography*, Newyork: Oxford University Press, 2012.
- A'şâ, Meymûn b. Kays, *Dîvânu'l-A'şâ'l-kebîr*, şerh: M. Muhammed Hüseyin, Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, [t.y.].
- Âşık, Nevzat, "Hicrî IV. Asırdan Sonra Makâmât Yazanlar", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, sayı: 2, s. 55-74.
- \_\_\_\_\_, "Bedüzzaman el-Hemedânî", *DİA*, Ankara, 1992, V, 328-329.
- Ayyıldız, Erol, "Makâme", *DİA*, Ankara, 2003, XXVII, 417-419.
- Brockelmann, C., "Makâme", *İA*, Ankara, 1987, 4. baskı, VII, 198.
- Cum'a, Ğarîb, "Muhammed Ferîd Vecdî", *Mecelletü'l-Edebi'l-İslâmiyye*, 1987, sayı: 7, s. 50-51.
- el-Cündî, Enver, *Muhammed Ferîd Vecdî*, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1974.
- Çağmar, M. Edip, "ez-Zemahşerî ve 'el-Makâmât' Adlı Eseri", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. IV, sayı: 1, 2002, s. 77-98.
- Dayf, Şevki, *el-Makâme*, Kahire: Dârü'l-Maârif, 6. baskı, 1954.
- Er, Rahmi, *Bedü'z-zamân el-Hemedânî ve Makâmeleri*, İstanbul: MEB Yayınları, 1994.
- Geyin, Sema, *Son Devir Müfessirlerinden Muhammed Ferid Vecdî'nin Tefsir Görüşleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2011.
- Gülle, Sıtkı, *el-Harîrî Hayatı, Arap Dil ve Edebiyatına Dair Çalışmaları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995.
- Hâcîrî, Muhammed Tâhâ, *Muhammed Ferîd Vecdî: hayâtuhu ve âsâruhu*, Kahire: el-Matbaatü'l-Fenniyyeti'l-Hadis, 1970.
- el-Harîrî, *Makâmâtü'l-Harîrî*, Beyrut: Dârü'l-Minhâc, 2014.
- Harîrî, *Makamat*, çev. Sabri Sevsevil, İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık, 2012.
- el-İsfahânî, Râğıb, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Geylanî, Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1961.
- Karaca, Ahmet Cevdet, *Arap Edebiyatında Makâme ve Bazı Makâmât Örnekleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005.
- Korkmaz, Bülent, *Edebi-Tıbbi Makameleri Işığında Suyuti ve Makâme Sanatına Katkıları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.
- Kurzman, Charles, *Modernist Islam*, United States of America: Oxford University Press, 2002.
- el-Mahyâvî, Abdulhasen Hudayr Ubeyd, *el-Hurûfu'n-nediyyât fi rihâbi'l-Vecdiyyât*, Bağdat: Mektebetu Mısır Dârü'l-Murtedâ, 2008.

- el-Mâverdî, *Edebu'd-dünyâ ve'd dîn*, 4. baskı, Beyrut: Dâru İkra', 1985.
- Murâdî, Muhammed Hâdî, "Fennu'l-makâmât, en-neş'etü ve't-tetavvuru", *et-Turâsu'l-Edebî*, 1388, sayı: 4, s. 123-134.
- el-Mütenebbî, *Dîvânu'l-Mütenebbî*, Beyrut: Dâru Beyrut, 1983.
- Serkîs, Yusuf İlyân, *Mu'cemü'l-matbûâtî'l-'arabiyye ve'l-muarrebe*, Kahire: Matbaatu Serkis, 1928.
- Soysaldı, H. Mehmet, *Muhammed Ferid Vecdi ve el-Mushafu'l-Müfesser İsimli Eserinin Tahlili*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1990.
- \_\_\_\_\_, "Muhammed Ferid Vecdi, Tefsiri ve Tefsirdeki Metodu", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, sayı: 4, s. 1-30.
- Şevkî, Ahmed, *eş-Şevkiyyât*, Beyrut: Dâru'l-Avde, c. 1, 1988.
- et-Tebrîzî, el-Hatîb, *Şerhu Dîvân-i Ebî Temmâm*, 2. baskı, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1994.
- Turgay, Nurettin, *Arap Edebiyatında Kısa Hikayecilik*, İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2015.
- Vecdî, Muhammed Ferîd, *Dâ'iretü ma'ârifî'l-karnî'l-İşrîn*, Beyrut: Dârü'l-Mârife, 1971.
- \_\_\_\_\_, el-İslâm dînü'l-hidâye ve'l-islâh, Kahire: Dârü'l-Hilâl, 1962.
- \_\_\_\_\_, *el-İslâm fî 'asri'l-'ilm*, Kahire: Matbaatü'l-Muahhid, 1932.
- \_\_\_\_\_, *Kenzü'l-'ulûm ve'l-luga*, Kahire: Matbaatü'l-Vâiz, 1905.
- \_\_\_\_\_, *Müslüman Kadını*, çev. Mehmed Akif Ersoy, yayına hazırlayan: Muhammed Yetim, İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- \_\_\_\_\_, *Nakdû kitâb fi'ş-şi'ri'l-câhilî*, Kahire: Dâiretü Maârif, 1926.
- \_\_\_\_\_, *Safvetü'l-'irfân fî tefsîri'l-Kur'ân*, Kahire: Matâibü's-Şa'b, 1903.
- \_\_\_\_\_, *Tatbîku'd-diyâneti'l-İslâmiyye alâ nevâmîsi'l-medeniyye*, İstanbul: Matbaatü'l-Osmaniye, 1316 H.
- \_\_\_\_\_, *el-Vecdiyyât*, Kahire: Matbaatü Dâ'iretü Ma'ârifî'l-Karnî'l-İşrîn, 1928.
- \_\_\_\_\_, *el-Vecdiyyât: Makâmâtü Muhammed Ferîd Vecdî*, thk. Abdülazîz Şeref, Muhammed Abdülmün'im Hafaci, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnanî, 1982.
- Üveys, Abdülhalim, "Muhammed Ferîd Vecdî", *Edvâü's-Şeria*, Riyad: Külliyyetü's-Şeria, 1397 H., s. 451-487.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Muhammed Ferîd Vecdî", *DİA*, Ankara, 1995, XII, 393-395.
- Yaramış, Ahmet, "Mısır'da İngiliz Sömürgecilik Anlayışı: Cromer Örneği", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2007, cilt: IX, sayı: 2, s. 121-130.
- Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.
- [https://tr.wikipedia.org/wiki/Hiram\\_Maxim](https://tr.wikipedia.org/wiki/Hiram_Maxim) (13.03.2016).

